

Fókusz vagy típusjelölés?

A standard generatív elemzés szerint „a fókusz a beszédhelyzet által meghatározott alternatívák (például lehetséges személyek vagy lehetséges dolgok) közül azonosítja azt, amelyre az igei kifejezés jelölte cselekvés, történés vagy állapot kizárólag igaz” (É. Kiss 2003. 215). Ennek megfelelően a fókuszt formálisan logikai predikátumnak tekinti É. Kiss (2006). A kizáró azonosítást azonban valójában csak a fókuszált elemek egyik típusa végzi el, további két típus esetében nem egészen erről van szó. A fókuszált kérdőszó „nem azonosítást végez, hanem azonosítást kér” (É. Kiss 2003. 214), míg a kirekesztő kifejezések kapcsán (pl. *ritkán*) fel sem merül az azonosító szerep vagy annak valamilyen módosulása. Utóbbi két típus esetében É. Kiss a lexikonban kiosztott fókusz jeggyel magyarázza a fókuszálás követelményét (uott.). E megoldás elfogultnak tűnik az azonosító fókusszal szemben: lemondani látszik arról, hogy olyan általános fókuszértelmezést adjon, mely mindhárom elemtípust lefedi.

Előadásom arra tesz javaslatot, hogy a logikai nézőponttal szakítva a fókusz pragmatikai értelmezésére térjünk át, és a fókuszt a típusjelölés fogalmával, részrendszerével hozzuk összefüggésbe. A megoldás alapötletét a generatív szakirodalom adta. Newson (2004) optimalitáselméleti elemzésben veti fel, hogy az angol kérdőszó mondat eleji pozícióját a típusjelöléssel magyarázzuk: „a kérdő kifejezés a mondat elejére kerülve nem tesz mást, mint hogy a mondat kérdő mondat voltát jelöli. Ebből a nézőpontból a kérdőszó-’mozgatás’ oka, hogy egy kifejezés így tud eleget tenni a típusjelölés igényének” (140, fordítás tőlem). Mivel a magyarban a kérdőszókra nagy általánosságban az érvényes, hogy fókusz pozíciót vesznek fel, érdemes lehet kiterjeszteni a magyar típusjelölés rendszerét – ha egyáltalán feltételezni akarunk ilyet – az azonosító és kirekesztő fókuszra is. Eszerint a semleges (típusjelölés nélküli) állítással (vö. Kálmán 1985) háromféle jelölt típus áll kontrasztban: a kérdő, az azonosító és a negatív-kirekesztő pragmatikai mondat típus, melyeknek sajátos kommunikatív szerepük van (feltehetőleg a beszélő által a hallgatónak tulajdonított tudásállapot vonatkozásában).

Az elnevezésnek fontos szemléletbeli következményei és elméleti előnyei lehetnek. A fókuszált – típusjelölő szerepet betöltő – elemek *változatossága* immár nem probléma, hanem az elemzés természetes jóslata. Az a tény (vagy erős tendencia), hogy általában *mondatonként csak egy* fókuszt / típusjelölőt találunk (de vö. pl. Kenesei 2005), következhet abból, hogy azonos típus többszöri jelölése redundáns volna, míg többféle típus jelölése egyazon mondatban típusértelmezési problémát okozna (típusunicitás). Ugyanakkor kihívást jelent a típusjelölő-elemzésnek, hogy a fókuszált elemeket a mondat *perifériájához* kell kötnie (hiszen aligha képzelhető el a mondat közepi típusjelölés), ami a magyarra kidolgozott ágrajz-modellt – és benne a FocP pozícióját – figyelembe véve nem tűnik egyszerű feladatnak. Az optimalitáselmélet radikális, frázisstruktúra-mentes változatának alkalmazása esetén magyarázatunk az lehet, hogy a TYPEMARKER-FIRST korlátozást más korlátozások (pl. TOPIC-FIRST) dominálják.

Végül, ha elszakadunk a szabály- vagy megszorításalapú generatív keretektől, és *min-tázasok közötti analógiákat* keresünk a nyelv részrendszereiben, akkor a pragmatikai típusjelölő morfológiai megfelelőjét ismerhetjük fel a ragokban (→ „szintaktikai típusjelölőkben”), melyekre szintén periférikus helyzet és unicitás jellemző, valamint az, hogy a fölöttes nyelvi szintbe – esetükben a mondatba – való beágyazást segítik elő, és kontrasztban állnak valamilyen jelöletlen alakokkal (pl. az esetragozás részrendszerében a nominativusszal).

Bár az elemzés szakít egy meghatározó konvencióval, a fókuszálás és a pragmatikai típusjelölés fogalmának összekapcsolása koherens, restriktív megoldást nyújthat a standard modell több problémájára (fókuszált elemek változatossága, egy vagy több fókusz, stb.).

- É. Kiss K. 2003. Mondattan: Kiefer Ferenc (szerk.), *A magyar nyelv kézikönyve*. 205-241. Bp, Akadémiai Kiadó.
É. Kiss K. 2006. Focussing as Predication: Molnar et al. (szerk.), *The Architecture of Focus*. Berlin, Mouton.
Kálmán L. 1985. Word order in neutral sentences: Kenesei I. (szerk.), *Approaches to Hungarian 1*, 13-23. JATE.
Kenesei I. 2005. Kettős fókusz és kettős tagadás a magyarban: *Magyar Nyelv 101*, 178-196.
Newson, M. 2004. Deforestation in Syntax: *The Even Yearbook 6*, 135-148. ELTE Angol nyelvészeti tanszék.